

KRÓNIKA

A KÍVÜL MARADÁS NAGY ÉLMÉNYE

Bulatović regényét, az *Égre száll a vörös kakast* (Crveni petao leti prema nebu) a Forum adta ki magyar fordításban, és Magyarországon is árusítják. A könyvet Sükösd Mihály ismer-teti a *Kortárs* júniusi számában, de nem a magyar, hanem egy német fordítás alapján, s bizonyára ezért nem is használja Ács Károly fordításának címét, hanem A vörös kakas égre száll címet adja a könyvnek.

Bulatović regényének nemigen van „tartalma” — mondja Sükösd —, megfogalmazható „mondanivalója”. Ami ebben a fiatal íróban jó és érdekes, egészen másutt keresendő. Mit akart „mondani” Bulatović? — kérdezi a kritikus. Talán azt, hogy mindenki őriz magában valami rejtett kincset, lénye legfonto-sabb részét, a halhatatlanságra méltó „vörös kakast”; s a kül-világ hajlik arra, hogy az embert megfossza ettől a legbensőbb lényegétől.

Bulatović, a *Kortárs* kritikusa szerint, nagyon ösztönös író, e típus igazi mintapéldánya. Nincs filozófiája (!), csak világa van... Ezt az újkorba telepített breugheli világot paradox mó-don az hitelesíti, ami egyébként Bulatović művészetének leg-nagyobb tehertétele: hogy abszolút vizuális úton fogad be és teremt, az intellektuális formálás, a gondolati általánosítás igénye nélkül (!). Megdöbbentő világa így nem egy pesszimista filozófia példázataként született, hanem az ősi-gyermeki szem-mel mágikusan ijesztőnek látott világ naiv áradásával.

Az *Égre száll a vörös kakas* egyes sajátosságait elemezve ilyen megállapításokra jut Sükösd:

Bulatovićnak nincs műfaja, kimunkált módszere-technikája. Ez a formátlanság sok törmelékanyaggal terheli meg a *Vörös kakast*. Viszont épp a részletek bősége biztosítja Bulatović el-beszélő erejét és gazdagságát. Kimeríthetetlenül sokat tud a maga világról... Bulatović műveihez hasonlókat nemigen találni a mai világirodalomban; rokonai évtizedekkel korábban éltek.

A jugoszláv regényíró világirodalmi rokonait keresve a kritikus Panait Istrait, a fiatal Gorkijt, Kafkát, Bábelt, a lengyel Bruno Schulzot, sőt Krúdyt emlegeti, a festők közül Csontváryval talál rokon hangulatokat. A kritikus véleménye szerint Nyugaton úgy olvashatják a jugoszláv író műveit, mint a két háború közötti időben Magyarországon az amerikai regényírókat: egy sosem-hallott világ megidézésének élményével. Ráadásul — véli Sükösd — ez a balkáni vadember (!) a világa alatt lappangó ördögöt sokkal hitelesebben, az elemi dolgokkal szorosabb kapcsolatban képes érzékeltetni, mint a nyugati nagyvárosok írói a maguk már eléggé kimerített kelléktárával... Mai magyar kortársai közül egy sincs, akinek művei valamelyest is hasonlítanak az övéihez, s Bulatović világa mégis ismerős. Ismerős ez a katlannak érzett létezés, a zárt közösség belterjes képe, a bekerítettség, a megállt idő nyomása, az elveszített nagyobb világ utáni vágy, rémálom és tündérmese, erőszak és költészet keveredése... Az a kelet-európai művészet születik itt újjá, amelynek mostanában kezdjük látni egyéni jellegzetességeket egybefogó közös ívét s közös eredetét: a kívül maradásnak, a világból kiesésnek, az archaikus rétegek továbbélésének nagy élményét.

Szabálytalan regény, fárasztó olvasmány a *Vörös kakas* — folytatja Sükösd. — Lehet, hogy Bulatović... most emeli a világirodalom tájai közé a kétszeresen elzárt Crnagorát; lehet, hogy egy később kibontakozó próza-irány egyik első képviselője. Lehet, hogy képessége befulladás, hogy belevész látomásaiba, hogy az marad, aki a *Vörös kakast* írta: formátlan, nagy tehetség, félig-sikerült, amorf regényekkel a háta mögött. Így is, máris tanulságosabb író féltucat szabályszerű beérkezettél...

A SZÁMŰZÖTT ERKÖLCSE

Az *Esprit* című francia folyóirat közli Ahmed Taleb algériai forradalmár leveleit, melyeket a börtönből írt. Taleb fiatalember, orvos, igazi értelmiségi, irodalmi, sőt vallásos érdeklődésű, a fogságot hivatásos forradalmárokkal együtt töltötte, többek között Ben Bellával. Levelei, melyekből részleteket közlünk, igen jellegzetesek.

EGY FRANCIA BARÁTJÁHOZ: Kedves R.! Először vetted fel a merénylet gondolatát (ezt én már vártam), s felteszed a kérdést, mit gondolok az erőszakról. Hidd el, nem vagyok következő híve, de sohasem ismerem majd el, hogy az ütésekre áldással kell válaszolni, ahogy Camus mondaná. Az ütések ütet követelnek. Én nem vagyok Krisztus tanítványa. Számomra a bosszú — törvény. Természetesen azok közé tartozom, akik szerint az erkölcsnek bizonyos szerepet kell játszania a politikában, illetve akik szerint a politika szerepe, hogy megkülönböztesse az etikát a technikától. (Mounier ezt eleget ismételtette.) Az „aggályoskodók” közé tartozom — ahogy a negyedik köztársaság egyik minisztere nevez bennünket. Harcunkban mindig bizonyos elvekhez tartottuk magunkat. Kivételes harcról van szó, élethalálharcról, egy olyan ellenség ellen, aki nem retten vissza a kínzástól sem.

RENÉ HABACHIHOZ: Kedves Barátom! Legutóbbi levelében megpendítette a Nyugat iránti viszonyom kérdését. Ön szerint az araboknak nem szabad elszigetelődniük a Nyugattól. Egyetértek Önél különösen azért, mert hiszem, hogy mindenki, aki elszigetelődik valamitől vagy valakitől, tanúbizonyságot tesz arról, hogy nem találta meg önmagát, műve pedig ha van műve, vereséget szenved. Előzőleg azonban jó lenne feltenni a kérdést: melyik Nyugatról van szó? Arról-e, melyről az iskolában tanultunk, vagy a valóságosról, mellyel az élet útjain találkoztunk? Sohasem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy találkozásunk a Nyugattal a XIX. században nem az egyik civilizációnak a másik civilizációval való találkozása volt, mert a Nyugat akkor az uralkodó civilizáció szerepét töltötte be (hiába is akarta a civilizátori misszióról szóló mítosszal igazolni magát), bennünket megfosztott jellegzetességeinktől, s egy olyan társadalmi rendszert vezetett be, amely a pénzen és az ember megvetésén, lenézésén alapul.

FIVÉRÉHEZ: Kedves Testvérem! Ma lépek fogságom negyedik esztendejébe. Úgy látszik, ez az a határ, melyet a pszichológusok és a szociális munkások a foglyok ellenállóképességének szabtak. Szerintük ennyi idő után a fogoly elveszti testének tónusát és értelmének élességét, sőt lelki egyensúlyát is. Állítólag valamiféle tompaságba, közönybe süllyed, autizmusba merül, ahogy a pszichiáterek mondják. Természetesen én sem kerülhetem el a kimerültséget, mert ennek a ravasz és kitartó állapotnak minden fogoly ki van téve. Ezt a jelenséget az erőzíóval hasonlíthatnám össze. Egyébként az a túlságosan zárt életmód, melyet folytatunk, végül is szükségszerűen bizonyos gyöngüléshez vezet. De hál' istennek, erkölcsünk töretlen, s én sohasem éreztem magam ennyire tiszta fejűnek.

MARGUERITTE DURAS ÚJ REGÉNYE

Margueritte Duras-nak, a *Hiroshima, szerelmem* és a *Moderato Cantabile* szerzőjének új regénye jelent meg a Gallimard kiadásában, *Le Ravisement de Lol. V. Stein* (Lol. V. Stein elrablása) címmel. A mű hőse, egy bizonyos Lola Valeria Stein, egy megnevezetlen országban, miután elvesztette vőlegényét, majd egy másik férfival kötött házasságot, akivel tíz évig élt, egy ismeretlen férfi karjába veti magát. Ez a férfi Lola V. Stein barátnőjének a szeretője. Arról a barátnőjéről van szó, akinek Lola V. Stein a kezét fogta egy estélyen, amikor vőlegénye ott hagyta. Margueritte Duras új regényéről az *Express* többek között ezeket írja:

Margueritte Duras eljárása furcsa; módszerét minden könyvében mind biztosabbnak, erősebbnek találjuk. Hogy bizonyos világosságot érjen el, az író nő önkényesen halmozza az értelmetlenségeket, kérdéseket, megokolatlanságokat. A könyv majdnem minden oldalán ilyeneket olvashatunk: „Hogyan volt ez lehetséges?”, „Miért maradt ott, miért volt olyan kitartó az ottmaradásban?”, „Mit csúfolt ki, ha csúfolódott?”, „Meddig tartott?”, „Hogy lehet megtudni, amit ő tud?”, „Hogyan lehetséges

ez?” stb. Voltaképpen a tudatalattiság folytat beszélgetést két személy között, akik nem értik, vagy talán túlságosan is megértik egymást. A regényben szakadatlanul haladunk valami felé, egy központi esemény felé, miközben állandóan kételkedünk abban, amit tudunk, amit látunk, érzünk. De mennyire szenvedünk ezalatt! Kínlódunk, mint a történet első személye, aki „képtelen megismerni ezeket az eseményeket”.

TAMÁSI ÁRON KALENDÁRIUMA

„Hatvannégy elindul” címmel egészoldalas írást közöl az *Élet és Irodalom* Tamási Áron tollából. Nem tudjuk, egy készülő, nagyobb mű része-e ez, mindenesetre újszerű és érdekes műfajjal kísérletezik itt az Ábel-trilógia szerzője. Egyfajta kalendáriumról vagy inkább naplójegyzetekről van szó. Ezerkilencszázhatvannégy januárjának első hét napjáról ír Tamási: először a hónap nevét magyarázza, a hozzá fűződő hagyományokról szól, majd az egyes napokról beszél: az időjárásról, a természet változásáról, a naphoz fűződő történelmi eseményekről; bölcselkedik, kommentálja a napi híreket, sőt tudományos kérdéseket fejteget.

A negyedik napról följegyzi, hogy az újságok közzé tették Hruscsov szovjet miniszterelnök újévi üzenetét.

Arról szól ez a gazdag kiáltvány — mondja Tamási —, hogy a területi viták dolgában, vagyis a határkérdésekben, az államok és a kormányok ne alkalmazzanak erőszakot, hanem próbáljanak tárgyalások útján jutni eredményre.

... Az országhatárok kérdését háborúval nem is lehetett soha kielégítő módon megoldani, mert a különböző fajú és nemzeti-ségű népek nagyon össze vannak keveredve.

Úgy gondolom — írja Tamási —, hogy ennek a felhívásnak nagy elvi és eszmei jelentősége van. Kár, hogy ez az eszme, a világ mai állása szerint, a gyakorlati úton nehezen fog elindulni, mert az érdekelt kormányok, amíg a dolog csak rájuk van bízva, nehezen mozdulnak meg ebből a célból. Először a világ helyzetét kellene olyan politikai nyugvópontra hozni, ahonnet az erkölcsi kisugárzás és a gyakorlati segítség fakadhat. Egy ilyen erkölcsi kisugárzás a vitázó feleket elvileg felkészítené arra, hogy tárgyaljanak; s főleg, hogy más hatalmak jelenléte és igazságos részvétele mellett tárgyaljanak.

Ebben az esetben is olyan nehézségekkel kellene megküzdeni — folytatja fejtegetéseit Tamási —, amelyek a területi viták régi fajta határhúzási módjai helyett új megoldási módot sugallnának. Nevezetesen azt a módot, hogy az országok határait inkább elmosni kell, mint arra törekedni, hogy valahol élesen meghúzzuk. Mert bárhol húznák meg a felek, vagy húzatnák meg a hatalmak, a határokon belül, igen sok helyen, akadnának olyan nemzetiségi törzsek, vagy népcsoportok, amelyekre, népi jellegüket és történelmi múltjukat illetőleg, halálos ítélet lenne a végleges határ.

Ha másra nem, gondoljunk például a kurdokra, akik nemrégiben adták fegyveres harci jelét annak, hogy Irak határain belül is szeretnének kurdok maradni. Vagy ott vannak a hamita berberék, köznapi néven a kabilok, akik Algéria határain

belül, a közelmúltban, ugyanígy lázadoztak. Manapság, amikor Cipruson is nagy és mérges hangzavar van; s amikor kicsi létszámú színes népcsoportok szabdságtörekvéseinek is örülni tudunk, nem volna okos dolog olyan békét borítani a világra, mely békének földjére nemzetiségi, vagy faji népcsoportokat temetünk — fejezi be a negyedik naphoz fűzött megjegyzéseit Tamási Áron.

MELEGÁGY ÉS HŰTŐSZEKRENY

A Reclam Universalbibliothek, a világ egyik legrégebb, de még működő zsebkönyvkiadója nemrég jelentette meg Wilhelm Lehmann-nak (szül. 1882-ben), a régi német írógeneráció legkiemelkedőbb tagjának válogatott verseit. A könyvben megjelent a költő önéletrajza, amelynek, habár harmadik személyben van írva, egyéni jellege van. Lehmann írását közölte a *Welt und Wort* című folyóirat is. Az alábbiakban kivonatot közlünk az önéletrajzból.

A szerző előadó volt több intézményben, nem volt mindig elégedetlen, de ez a munka sok idejét elvette. Részt vett az első világháborúban, s angol hadifogságba esett. Sokszor volt alkalma utazni. 1947 óta szabad, független író, s Ekenzfördében él (Schleswig-Holstein). A háborúban, hadifogságban, inflációban, az újabb háborúban és a béke rémségeiben az írás kényszere mentette meg. Külső sikert a számos jutalom, díj ellenére sem ért el. Századunk derekán a természeti erők teremtető erejétől idegen emberek, akiket a technika és a tökéletesség elvakított, már nem érzik megbízhatónak a művészetet és a tökéletességet. Jelentősebb elismerést csak akkor kapott, amikor már hatvanadik évéhez közeledett. Nagy fáradtsággal sikerült megjelentetnie első verseit, melyek még a húszas évekből származnak (*Die Antwort des Schweigens*). Műveit igen sok kiadó jelentette meg. Összegyűjtött verseit 1957-ben rendezték sajtó alá. Nyolcvanadik születésnapjára kiadták összes műveit.

Wilhelm Lehmann számára a magány a legnagyobb melegágy és hűtőszekrény. Mint az a kínai költő, aki az utolsó ecsetvonás után belép festményébe, hogy onnan soha többé ne térjen vissza, a szerző is művébe távozik. Aki ennél többet akar megtudni róla, lapozgasson könyvében. A fák, növények, állatok, az emberek, akik lények a lények között, s nem gyámjaik, a tájak, vizek, az ég és a föld megadnak minden felvilágosítást. A szerzőre illik Novalisnak ez a megjegyzése: „Erről a korról az emberből nem szól eléggé érthetően az értelem és az istenség; a köveknek, fáknak, állatoknak kell megszólalniuk, hogy rákényszerítsék az embert, hogy megérezze és meghatározza önmagát.”

EGY CSODA: AZ OSZTRÁK IRODALOM

Van-e osztrák irodalom vagy nincs? Van is meg nincs is, válaszolja erre a kérdésre Hans Weigel bécsi író a *Wort in der Zeit* című folyóiratban. A cikkíró nyomon követ egy folyamatot,

melyben olyan sajtóságos tehetségek bukkantak fel, mint Nestroy, Schnitzler, Musil, Broch és Kafka.

Osztrák nyelv nincs, mint ahogy belga vagy svájci nyelv sincs, de az a nyelv, melyen az osztrákok álmodnak, gondolkodnak, írnak és beszélnek, határozottan különbözik az Ausztrián kívül használt német nyelvtől. Valahogy a közepén helyezkedik el a svájci német és a német között. A svájci németek írott nyelve gyökeresen különbözik beszélt nyelvüktől. Az osztrákoknak a beszélt nyelv az anyanyelvük, nem az írott. Ha valamit közvetlen módon akarnak kifejezni, akkor az osztrák nyelvet használják. Ha a saját, közvetlen világuk fölötti dolgokat akarják szavakba foglalni, ha gondolatokat, képeket akarnak kifejezni, akkor roppant ellenállást kell legyőzniük. Ebből a hatalmas erőfeszítésből született meg az osztrák írók műveinek kivételes sűrűsége és nagysága. Az anyanyelv és egy másik nyelv szintézisét kell megteremteniük ekkor, de ez avval a veszéllyel fenyegeti az osztrák irodalmat, hogy elvidékiessedik.

Ausztria I. Napóleonnak, Otto Bismarcknak, az első világháború győzteseinek és a második világháború hatalmi viszonyainak köszönheti létét. Így hát csodának számít, hogy létezik osztrák irodalom. S nemcsak létezik, hanem virágzik, periklézsi korszakát éli — egy Perikléz nélkül. A legjobb úton halad, hogy meghódítsa a jelent és a jövőt, hogy újratermesse a múltat, s hogy félreérthetetlenül osztrák legyen, még mielőtt megértette volna, mik a sajátosságai.

A HITETLENSÉG ROBOTJA

Gordon Young angol újságíró megszervezte a legnagyobb élő bűnügyi regényíró, Georges Simenon és a legnagyobb élő kémregényíró, Jan Fleming találkozóját. A két író Simenon Lausanne melletti, d'Echaudens nevű kastélyában találkozott. Beszélgetésüket magsztofonzalagra vették, s a *Figaro Littéraire* közölte. Simenon és Fleming mesterségükről beszélgettek, rendkívül őszintén.

FLEMING: Írt már Svájcra?

SIMENON: Nem. Nagyon ritkán írok arról az országról, ahol élek. Bizonyos időnek kell eltelnie, hogy írhasak. Például hat vagy hét évig vártam, hogy az Egyesült Államokról írjak. Szeretem, ha elmúlt egy bizonyos idő... Ha például a Trafalgar Square-en ül az ember vagy a Champs Elysées-n, s száz szóval akarja leírni, ez nem sikerül. Lehetetlen. Túl sok részletet látunk magunk előtt. Három oldal lesz a száz szóból. De ha Tanganyikában vagyunk, s arról ábrándozunk, hogy egy pohár sört iszunk a Trafalgar Square-en vagy a Champs Elysées-n, két mondatban leírhatjuk a dolgok lényegét. Ezért szeretek messze lenni attól a helytől, melyről írok.

FLEMING: Úgy van. Én mindig könyvemet Jamaicán írom. Nem is írhatom máshol — mert ott úr van körülöttem, s én csak ott tudok írni, ahol úr van. Angliában nem írhatok — az az életmód, melyet ott folytatok, egyszerűen nem engedi meg. Barátomat egyáltalán nem érdekli, amit írok, véleményük szerint öt perc alatt megcsinálhatom könyveimet, s amit csinálok, az szerintük nem irodalom, ezért nem méltó figyelemre.

SIMENON: Ha hozzáfogok egy regény írásához, megszakítunk minden kapcsolatot a külvilággal. Senki sem jön hozzánk, rokonaink sem, én se járok sehova. Ki se megyek az utcára. Csak a kertben sétálok, számolom a lépéseimet, s tudom, hány kilométert teszek meg naponta, hogy levegőn legyek.

FLEMING: Meddig tart ez?

SIMENON: A regény terjedelmétől függ. De nemcsak attól. Attól is függ, milyen módszerrel írom a könyvem: naponta egy-egy fejezetet, vagy pedig, mint legutóbbi regényem esetében, mindennap kézzel megírok egy fejezetet, másnap pedig ugyanazt legépelem. Egyes könyveim úgy keletkeznek, hogy délután megírok egy fejezetet kézzel, másnap reggel hattól gépelem. Egyes regényeket úgy írok, hogy délelőtt is, délután is kézzel írok meg egy-egy fejezetet, másnap azt legépelem. Ez kétszer annyi időmet veszi igénybe. Az első módszerrel 8—11 nap alatt írok meg egy regényt, az utóbbival 22—24 nap alatt. A kézirat megmunkálása 3—7 napig tart. Utálom a megmunkálást.

FLEMING: Nekem ez nem okoz különösebb nehézséget. Akkor érzem, hogy befejeztem könyvemet, elvégeztem munkámat, s élvezhetem az elvégzett munka örömeit.

SIMENON: Amikor kéziratomat olvasom, nagyon rosszul érzem magam. Az a benyomásom, hogy könyvem unalmas, senki se fogja olvasni. Minden olyan felületes, erőtlén. Utálom a megmunkálás robotját.

FLEMING: Én rögtön gépen írok, és sohasem térek vissza, mielőtt egy oldal végére nem érek, különben megrettennék, azt mondanám magamnak, hogy amit írok, az fecsegés, s nem tudnám folytatni. Ha javítanám, amit előző nap leírtam, elveszteném az írás ritmusát.

DALI ÉS PROUST BAJLSZA

Salvador Dali, aki már számtalanszor meghökkentette a közvéleményt festményeivel és nyilatkozataival, rövidesen naplóróként mutatkozik be; 1952 óta készít feljegyzéseket, s naplóját nemsokára kiadja a Table Ronde. Művének ezt a címet adta: *Egy zseni naplója* (Journal d'un génie). A *Les Nouvelles Littéraires* szerint Dali naplójában leírja találkozásait, felesége iránti szerelmét, beszél esztétikai, erkölcsi, filozófiai és tudományos nézeteiről, s mindezt végül is önmagára vonatkoztatja. Proustról például így ír:

Biztos vagy benne, hogy analitikai és pszichológiai képességeim meghaladják Proustéit. Nemcsak azért, mert én a pszichoanalízis módszerét is használom — ezt pedig ő nem is imerte —, hanem főleg azért, mert szellemi struktúram paranoiás típusú, az övé pedig neurotikus volt, azok pedig nem képesek az efféle kutatásokra. Könnyen fel lehet ezt ismerni bajszának levért és zilált stílusáról; Nietzsche bajsza még levértebb, s ezek az ellentétei Velazquez bakkháns, eleven, vidám bajszának, vagy még inkább, zseniális és alázatos szolgájuk ultrarinoce-rotikus bajszának.